शिवाजी विद्यापीठ इतिहास परिषद, कोल्हापूर

इतिहास संशोधन पत्रिका

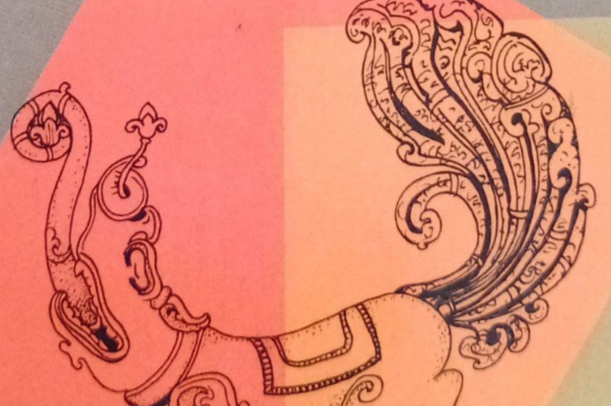

इतिहास संशोधन पत्रिका

संपादक

डॉ. ए. एल. बेलवटकर,

कार्यकारी संपादक

डॉ. अवनिश पाटील

प्रा. सुरेश शिखरे

सदस्य

डॉ. शिवाजी जाधव

शिवाजी विद्यापीठ इतिहास परिषद, कोल्हापूर

द्वारा इतिहास विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

२०१६

इतिहास संशोधन पत्रिका-२०१६

प्रकाशक

अध्यक्ष,

शिवाजी विद्यापीठ इतिहास परिषद, कोल्हापूर

प्रथम आवृत्ती : २०१६

संपादक

डॉ. ए. एल. बेलवटकर

कार्यकारी संपादक

डॉ. अवनिश पाटील

प्रा. सुरेश शिखरे

सदस्य

डॉ. शिवाजी जाधव

मुद्रक : रॉयल ऑफसेट, कोल्हापूर

मुखपृष्ठ : योगेश प्रभुदेसाई

अक्षरजुळणी : सौ. शिल्पा कुलकर्णी

वितरक : अक्षर दालन, कोल्हापूर

मूल्य ₹ ३००/-

ISBN : 978-81-909284-6-5

© President, Shivaji University History Conference, Kolhapur.

All rights reserved. This book or any part there of may not be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

Disclaimer :

The views expressed by the authors in their articles, reviews etc. in this issue are their own. The editor and publisher are not responsible for them. All disputes concerning the proceeding/book shall in the court at Kolhapur, Maharashtra.

संपादकीय ...

शिवाजी विद्यापीठ इतिहास परिषदेच्या २०व्या वार्षिक अधिवेशनात सादर झालेल्या शोधनिबंधापैकी निवडक शोधनिबंध इतिहास संशोधन पत्रिकेच्या माध्यमातून आपल्या हाती देताना आम्हाला विशेष आनंद होत आहे. शिवाजी विद्यापीठ इतिहास परिषद सन १९९३ मध्ये स्थापन झाली. कोल्हापूर, सातारा, सांगली व सोलापूर इत्यादी जिल्ह्यातील इतिहास विषयाचे अध्यापन, अध्ययन व संशोधन करणाऱ्या शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांनच्या नविन संशोधनाला एक व्यासपीठ उपलब्ध करून देण्याच्या उद्देशाने परिषद कार्यरत आहे. आतापर्यंत परिषदेची २० अधिवेशने शिवाजी विद्यापीठाशी सलग्नीत विविध महाविद्यालयामध्ये यशस्वीरित्या संपन्न झालेली आहेत. इतिहास व सहाय्यकारी विषयातील नविन संशोधन व संशोधनातील नविन बदलते विचार प्रवाह यांची ओळख व्हावी, यासाठी परिषद सतत प्रयत्नशील आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या काळात इतिहास अभ्यासाच्या कक्षा रुदावत आहेत, या बदलत्या कक्षाची ओळख करून देणे हाही परिषदेचा मानस आहे. त्या अनुशंगाने जेष्ठ इतिहासकार कै. प्रा. अ. रा. कुलकर्णी स्मृती व्याख्यानमाला आयोजित करून त्या अंतर्गत प्रख्यात इतिहास संशोधक, अभ्यासक व विचारवंतांना परिषद आपल्या व्यासपीठावर आणत असते. या उपक्रमाला इतिहासप्रेमी नागरिक, संशोधक व शिक्षकांच्याकडून भरघोस प्रतिसाद मिळतो.

इतिहास अभ्यासकांनी सादर केलेले नवनवीन शोधनिबंध परिषदेच्या दप्तरातच पडून न राहता, जिज्ञासू वाचकापर्यंत पोहोचविण्यासाठी परिषद सतत प्रयत्नशील राहिलेली असून आतापर्यंत या शोधनिबंधाचे ११ संपादीत खंड प्रकाशित झालेले आहेत. इतिहास अभ्यासकांनी अतिशय जिद्दीने व चिकाटीने अभ्यासपूर्ण व नाविन्यपूर्ण शोधनिबंध सादनर केलेले असतात. शोधनिबंध लिहिण्यासाठी त्यांनी घेतलेले परिश्रम, अभ्यासलेली कागदपत्रे आणि संशोधनाअंती काढलेले निष्कर्ष इतिहास प्रेमी व अभ्यासकापर्यंत पोहचणे आवश्यक असते. याशिवाय नवीन इतिहास अभ्यासक व संशोधकांना पुढील संशोधनासाठी दिशा मिळण्याच्या दृष्टीनेही अशा प्रकारचे शोधनिबंध प्रकाशित होणे गरजेचे असते. परिषदेचे २०वे वार्षिक अधिवेशन १४ व १५ फ्रेबुवारी २०१५ रोजी प्रा. एन. डी. पाटील महाविद्यालय, मलकापूर जि. कोल्हापूर येथे जेष्ठ विचारवंत मा. श्री. किशोर बेढकिहाळ यांच्या

अध्यक्षतेखाली संपन्न झाले. या अधिवेशनात प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक विभागात एकूण ७४ शोधनिबंध सादर झाले. त्यापैकी ३३ शोधनिबंध प्रकाशित करत आहोत.

प्रस्तुत ग्रंथात डॉ. चंद्रकांत अभंग यांनी कै. प्रा. डॉ. अ. रा. कुलकर्णी स्मृती व्याख्यान मालेत गुंफलेले ११ वे पुष्प समाविष्ठ केलेले आहे. डॉ. अभंग यांनी महादजी शिंदे यांचे राजस्थानवरील वर्चस्व (इ. स. १७८७ ते १७९२) या विषयावर अतिशय अभ्यासपूर्ण व संशोधनात्मक मार्गदर्शन केलेले होते. मराठ्यांचे राजस्थानमधील राजकारण व त्यामधील महादजी शिंदे यांची भूमिका अतिशय बारकाव्याने विषद केलेली आहे. एखाद्या विषयांची संशोधनात्मक मांडणी कशी करावी व कागदपत्राचा अन्वयार्थ कसा काढावा याचा स्तूतीपाठ त्यांनी या व्याख्यानाच्या माध्यमातून दिलेला होता. याशिवाय आणखी एक महत्त्वाचा लेख प्रस्तुत ग्रंथात समाविष्ठ केलेला आहे. तो म्हणजे याच व्याख्यान मालेतील ९ पुष्प प्रा. डॉ. सौ. श्रद्धा कुंभोजकर यांनी १८ व्या वार्षिक अधिवेशनात कवढे महकांळ येथे गुंफलेले होते. डॉ. कुंभोजकर यांनी 'वसाहतिक आधुनिकता आणि धर्मचिंतन' या विषयावर अतिशय बहुमोल मार्गदर्शन केलेले होते. आधुनिक वसाहतिक संदर्भ व धर्मचिंतन या नविन विषयावरील त्यांची मांडणी वाचनीय आहे.

प्राचीन विभागातील प्रा. डॉ. नंदा पारेकर यांनी 'अंधश्रद्धा आणि कौटिल्याच्या अर्थशास्त्रातील कोषागाराचा भरणा करण्याचे उपाय' या विषयातून कौटिल्याचा अंधश्रद्धाविषयक दृष्टिकोन व त्यांचा राजकारण व अर्थकारणासाठी तो कशाप्रकारे उपभोग करू पाहतो याचा ऊहापोह केलेला आहे. प्रा. सुरेश शिखरे यांनी राजाभोजकृत 'युक्तीकल्पतरू' मधील नौकाशास्त्र या पूर्वमध्यकालीन संस्कृत ग्रंथाचा आधार घेत प्राचीन भारतीयांचे जहाज बांधणीतील तंत्रज्ञानाचा अभ्यास केलेला आहे. कु. राहिणी हाके यांनी 'अंबरनाथ मंदिरावरील सुर सुंदरीचे शिल्प' या शोध निबंध प्राचीन भारतीय स्त्रियांच्या कलात्मक दृष्टिकोनावर प्रकाश टाकतो. मध्ययुगीन विभागात डॉ. सौ. ज्योती व्हटकर-खरात यांनी 'राधापाई पेशवे' या शोधनिबंधाच्या माध्यमातून पेशवेकालीन उच्चकुलीन स्त्रियांचे राजकारणातील स्थान व त्यांची पडद्यामागील राजकीय भूमिका दाखवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

आधुनिक विभागात सर्वांत जास्त शोधनिबंध सादर झालेले होते. त्यापैकी काही निवडक शोधनिबंध या ग्रंथाच्या माध्यामातून प्रकाशित करत आहोत. यामध्ये डॉ. शिवाजी जाधनव यांनी शाहू कालीन शिकारीचे

आगळेवेगळे तंत्र, चित्याच्या शिकारीच्या माध्यमातून अभ्यासलेले आहे. हा विषय अतिशय मनोरंजक पद्धतीने मांडलेला आहे. डॉ. अवनिश पाटील यांनी डॉ. बाळकृष्ण यांच्या संशोधनात्मक कार्याची चिकित्सा करत डॉ. बाळकृष्ण यांचा ब्रिटिश वासाहतिक दृष्टिकोन व वाणिज्यवादी आर्थिक साम्राज्यवाद यावर प्रथमच प्रकाश टाकलेला आहे. डॉ. बाळकृष्ण हे जागतिक स्तरावर त्यांच्या 'शिवाजी द ग्रेट' या शिवाजी महाराजावरील संशोधनासाठी प्रसिद्ध आहेत, परंतु त्यांनी ब्रिटिशांच्या वाणिज्यवादी, साम्राज्यवादी धोरणावरही अतिशय चिकित्सक पद्धतीने लिखाण केलेले आहे हे बहुतांश लोकांना माहीत नाही, त्या दृष्टिकोनातून डॉ. पाटील यांचा शोधनिबंध महत्त्वपूर्ण आहे. कु. वनिता पाटील या विद्यार्थीनीने एस. पी. पाटील यांच्या क्रांतिकारी चळवळीवर प्रथम प्रकाश टाकलेला आहे. याशिवाय डी. व्ही. आर. पाटील यांचा कै. गोविंदराव देसाई, डॉ. विजय पाहळेकर यांचा डॉ. एस. खांडेकर, प्रा. तुकाराम पाटील यांचा गोपाळकृष्ण गोखले यांचे आफ्रिकेतील कार्य, डॉ. सी. पी. कुरणे यांचा गणेशाचार्य वकील, डॉ. तानाजी हवालदार यांचा बर्डे गुरूजी यांचे स्वातंत्र्य चळवळील कार्य, डॉ. विकास कदम यांचा विश्वनाथ मंडलिक, प्रा. रामचंद्र कुंभार यांचा गणपतराव वडणगेकर, प्रा. सौ. उर्मिला क्षीरसागर यांचा नेताजी सुभाषचंद्र बोस, प्रा. मनोहर कोळसेकर यांचा विनोबा भावे यांची ग्रामदान चळवळ या व्यक्तिचरित्रात्मक शोधनिबंधातून सदर व्यक्तिरेखांची विविध चळवळील भूमिका अभ्यासपूर्णरित्या मांडण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. स्वातंत्र चळवळ, प्रजापरिषद, दुष्काळ निवारण, शेतकरी आंदोलन इत्यादीमध्ये या व्यक्तंनी जे कार्य केलेले आहे त्यांची दखल यामधून घेतलेली दिसते.

प्रा. कशिलिंग गावडे यांचा छोडो भारत, प्रतिसरकार व शिराळा पेठ, प्रा. सतीश चौगुले यांचा सातरच्या प्रतिसरकारच्या चळवळील वाळवा गटाच्या शिक्षा पद्धतीवर नवीन प्रकाश, या शोधनिबंधातून स्वातंत्र चळवळ कशाप्रकारे जनचळवळ बनलेली होती. यावर प्रकाश पडतो. स्वातंत्र्यपूर्व, स्वातंत्र्योत्तर काळात झालेल्या विविध सामाजिक चळवळ व शेतकरी आंदोलने विशेष महत्त्वाची आहेत. या दृष्टिकोनातून तानाजी घाडगे यांचा वैराण गोळीबार, प्रा. सुरेश कांबळे यांचा १९८६ चे कन्नड सक्ती आंदोलन, डॉ. धनाजी मिसाळ यांचा माणदेशातील दुष्काळ, प्रा. किशोर गाडवे यांचा सेझ विरोधी आंदोलन, प्रा. वसंत ढेरे यांचा रॅमकी इव्हॉयदो विरुद्ध कामगार आंदोलन हे शोधनिबंध स्वातंत्र्योत्तर काळातील सामाजिक व शेतकरी आंदोलनावर प्रकाश टाकतात. डॉ. भरतभूषण माळी यांनी एका परकीय

पत्रकारांच्या दृष्टिकोनातून भारतीय राजकीय घटनांची कशाप्रकारे चिकित्सा होती यावर ताया झिन्किनच्या माध्यमातून प्रकाश टाकलेला आहे. डॉ.मधुकर जाधव यांचा कोकणातील पर्यटन स्थळ किल्ले सिंधुदुर्ग व शारदा देवकर यांचा कोल्हापूर जिल्ह्यातील किल्ल्यांच्या पर्यटन विकासात शासनाची भूमिका यावर प्रकाश टाकलेला आहे. या ग्रंथातील बहुतांश शोधनिबंध हे नवीन अभ्यासक संशोधकांनी लिहिलेले आहेत.

शिवाजी विद्यापीठ इतिहास परिषदेचे २० वे वार्षिक अधिवेशन यशस्वीरित्या पार पाडल्याबद्दल प्रा. एन. डी. पाटील महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. कुरळपकर, डॉ. विजय पाडळकर, प्रा. महादेव सातपुते व त्यांच्या सर्व सहकाऱ्यांचे मन:पूर्वक आभार. सदर ग्रंथातील शोध निबंधाच्या परिक्षणाचे काम डॉ. नंदा पारेकर, प्राचार्य डॉ. राजेंद्र मोरे, प्रा. जे. वाय. भोसले यानी केले, तसेच त्यांनी बहुमोल सूचनाही केल्या त्याबद्दल त्यांचेही आभार. या ग्रंथाच्या प्रकाशनाची सर्व जबाबदारी प्रा. सुरेश शिखरे व डॉ. एस. डी. जाधव यांनी सांभाळली व ग्रंथ वेळेत पूर्ण केला. प्रा. सुरेश शिखरे यांनी परिषदेच्या इतर जबाबदाऱ्या सांभाळत सदर ग्रंथाचे मुद्रित शोधन केले. प्रकाशनाच्या कामावर सतत लक्ष ठेवले त्याबद्दल त्यांचेही आभार. परिषदेच्या कामावर सतत लक्ष ठेवणारे प्रा. डॉ. अरुण भोसले, प्रा. डॉ. एम. ए. लोहार व परिषदेचे सर्व सन्माननीय पदाधिकारी व कार्यकारिणी सदस्यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन लाभले त्याबद्दल त्यांचेही आभार. या ग्रंथाचे छपाईचे काम वेळेत पूर्ण केल्याबद्दल अक्षर प्रकाशनचे श्री. अमेय जोशी व त्यांचे सहकारी तसेच अक्षर जुळणी करणाऱ्या सौ. शिल्पा कुलकर्णी यांचेही मन:पूर्वक आभार.

प्राचार्य डॉ. अंकुश बेलवटकर

डॉ. अविनाश पाटील

अनुक्रमणिका

१. महादजी शिंदे यांचे राजस्थानवरील वर्चस्व इ.स. १७८७ ते १७९२........ ११

– डॉ. चंद्रकांत अभंग

२. वसाहतिक आधुनिकता आणि धर्मचिंतन ६६

– प्रा. डॉ. श्रद्धा कुंभोजकर

३. अंधश्रद्धा आणि कौटिल्याच्या अर्थशास्त्रातील कोषागाराचा भरणा करण्याचे उपाय ८३

– डॉ. नंदा पारेकर

४. राजाभोजकृत 'युक्तिकल्पतरू' मधील नौकाशास्त्र ९०

– प्रा. सुरेश वसंत शिखरे

५. अंबरनाथ मंदिरावरील सुरसुंदरीचे शिल्प........................ ९९

– कु. रोहिणी रामचंद्र हाके

६. राधाबाई पेशवे १०२

– डॉ. ज्योती व्हटकर -खरात

७. रावसाहेब विश्वनाथ नारायण मंडलिक १०९

– डॉ. विकास कदम

८. शाहूकालीन शिकारीचे आगळेवेगळे तंत्र : चित्त्याची शिकार ११६

– डॉ. शिवाजी दत्तात्रय जाधव

९. नामदार गोपाळ कृष्ण गोखले: दक्षिण आफ्रिकेतील भारतीय नागरिकांना न्याय मिळवून देण्यासाठी योगदान १२०

– प्रा. तुकाराम महादेव पाटील

१०. कलातपस्वी गुरुवर्य गणपतराव वडणगेकर १२७

– प्रा. रामचंद्र वसंत कुंभार

११. कोल्हापुरातील ख्रिश्चन मिशनऱ्यांचे शैक्षणिक कार्य १३३

– श्रीमती राजश्री बाबुराव मालेकर

१२. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील सातारा शहराचा शैक्षणिक विकास १३७

– प्रा. डॉ. एस. पी. शिंदे

१३. कोल्हापूर जिल्ह्यांच्या विकासामध्ये डी. एस. खांडेकरांचे योगदान १४४

– डॉ. विजय पाडळकर

१४. ध्येयवादी संपादक : कै. गुरुवर्य शामराव गोविंदराव देसाई १५०

– प्रा. डॉ. व्ही. आर. पाटील

१५. स्वातंत्र्य चळवळीतील भूमिगत, बेधडक, महान क्रांतीकारी
कॉ. शिवगोंडा पिरगोंडा पाटील (एस.पी.पाटील) १५६
– कु. वनिता देवगोंडा पाटील

१६. Commerce, Conquest and Colony: Dr. Bal Krishna on British Mercantile Imperialism १६४
- Dr. Avanish Patil

१७. छोडोभारत व प्रतिसरकार आणि शिराळा पेठा १७७
– प्रा. काशिलींग रघुनाथ गावडे

१८. भारतीय स्वातंत्रचळवळीतील बर्डे गुरुजी यांचे योगदान १८६
– डॉ. तानाजी रामचंद्र हवलदार

१९. प्रतिसरकारच्या चळवळीतील वाळवा गटाच्या
शिक्षा पद्धतीवर नवा प्रकाश १९२
– प्रा. सतीश चौगुले

२०. नेताजी सुभाशचंद्र बोस व आझाद हिंद सेना १९६
– प्रा. उर्मिला न. क्षीरसागर

२१. विनोबा भावे यांची ग्रामदान चळवळ २०१
– प्रा. मनोहर सुबराव कोळसेकर

२२. तुकाराम आप्पाजी गणेशाचार्य २०६
– डॉ. सी. पी. कुरणे

२३. लोकनेता : भाई जगन्नाथ नारायण लिगाडे २१०
– डॉ. एस. एन. गायकवाड

२४. कोकणातील पर्यटन स्थळ किल्ले सिंधुदुर्ग २१६
– डॉ. मधुकर विठोबा जाधव

२५. कोल्हापूर जिल्ह्यातील किल्ल्यांच्या पर्यटन विकासात शासनाची भूमिका २२६
– कु. शारदा महादेव देवकर

२६. माणदेशातील दुष्काळ : आधुनिक कालखंड २३४
– डॉ. धनाजी मासाळ

२७. वैराग गोळीबार-एक ऐतिहासिक अभ्यास (६ सप्टेंबर १९७१) २४०
– महेश तानाजी घाडगे

२८. १९८६ चे कन्नड सक्ती आंदोलन २४६
– प्रा. सुरेश नागोजी कांबळे

२९. कोल्हापूर जिल्ह्यातील काळम्मावाडीचे धरणाचे
कृषी विकासातील योगदान २५१
– कु. शुभांगी सदाशिव माने
३०. रायगड मधील सेझ विरोधी आंदोलन आणि एन. डी. पाटील २५७
– प्रा. किशोर गुलाब गाढवे
३१. ताया झीन्कीन आणि भारताचा इतिहास २६३
– डॉ. भरतभूषण श माळी,
३२. जागतिकीकरणाच्या युगातील स्थानिक इतिहासलेखनाचे महत्त्व २६९
– प्रा. कृष्णा महादेव पाटील
३३. रॅमकी इन्व्हॉयरो विरुद्ध किमान वेतनासाठी कोल्हापुरातील
कामगार युनियनचा लढा २७५
– प्रा. वसंत ज्ञानदेव ढेरे

शिवाजी विद्यापीठ इतिहास परिषद, कोल्हापूर.

रजि. नं. महाराष्ट्र /१०५७६ एफ१०४६७/कोल्हापूर.

ISBN : 978-81-909284-6-5